

Normalisering: een complex proces met subjectief karakter

HELENE DE VOS^a

Theoretisch kader voor de interpretatie en implementatie van het normaliseringsbeginsel

Panopticon, 38 (3), 179-193
© 2017 Maklu | ISSN 0771-1409 | Mei 2017

^a FWO-aspirant, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven (Corresp.: helene.devos@kuleuven.be)

ABSTRACT

Normalization: a complex process with a subjective nature

Theoretical framework for the interpretation and implementation of the normalization principle

Normalization is a fundamental principle in Belgian and European penal policy. Due to its abstract description, however, the principle can be interpreted and implemented in many different and even opposing ways. An important requirement for any consistent implementation of the principle is a good understanding of its interpretation in a given context. Therefore, this article proposes an analytical framework that identifies three aspects of normalization as a process: 1) the purpose, 2) the aspects of prison life that are to be normalized and 3) the intended results. A successful implementation, then, requires consistency between purpose, aspects and results. Applied to the Belgian prison law, the purpose of the normalization process is the prevention of harmful effects of detention. Thus, for a consistent implementation of the normalization principle, all aspects of prison life should be normalized in such a way that the harmful effects of the whole prison experience are prevented.

Keywords: Normalization principle, aims of imprisonment, reintegration

Kernwoorden: Normaliseringsbeginsel, doelen van de strafuitvoering, re-integratie

1. INLEIDING

Begin dit jaar sprak minister van Justitie Koen GEENS zich uit als duidelijke voorstander van kleinschalige detentie. Binnen twee jaar wil hij de eerste transitiehuizen gerealiseerd hebben, waarbij hij het belang van de re-integratie van gedetineerden benadrukt (dredactie.be, 9 januari 2017). Eerder deze legislatuur wees de minister reeds op de meerwaarde van kleinschalige detentie, en meer concreet op het initiatief van vzw De Huizen, om gepersonaliseerde begeleiding van gedetineerden te bevorderen (BELGA, 5 juli 2015). Hoewel deze ontwikkelingen in de lijn lijken te liggen met de visie achter de *Basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden* (verder: Basiswet), zijn er ook tegenovergestelde tendensen op te merken. Zo blijven de plannen om grootschalige gevangenissen bij te bouwen bestaan, en brengt de problematiek van radicalisering in gevangenissen het risicodiscours en de bescherming van de maatschappij steeds meer op de voorgrond. Daarbij kan de vraag gesteld worden of de huidige ontwikkelingen in het gevangenisbeleid gebaseerd zijn op een eenduidige visie of eerder op pragmatiek, en in welke

mate de verdere toepassing van de fundamentele beginselen van de Basiswet hierdoor bevorderd wordt.

Een van die fundamentele beginselen is het normaliseringsbeginsel, dat verwijst naar de intentie om het gevangenisleven zo veel mogelijk in overeenstemming te brengen met het leven in de samenleving. Dit wordt niet alleen door het Belgische gevangenisbeleid nagestreefd, maar ook door de Verenigde Naties (in de *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* van 1955 en de *Nelson Mandela Rules* van 2015), de Raad van Europa (in de Europese gevangenisregels van 1973, 1987 en 2006) en het nationale gevangenisbeleid van andere Europese landen. Van dit schijnbaar eenvoudige beginsel wordt vaak verwacht dat het verschillende doelen dient, onder meer het beschermen van de rechtspositie van gedetineerden, het beperken van detentieschade, het bevorderen van de re-integratie en het responsabiliseren van gedetineerden. Maar schijn bedriegt: normalisering is een complex proces dat steeds een subjectief karakter heeft, waardoor het op uiteenlopende wijzen geïnterpreteerd en geïmplementeerd kan worden afhankelijk van de penologische visie waarbinnen het vorm krijgt. Bovendien zijn die verschillende wijzen van interpretatie en implementatie niet steeds met elkaar te verenigen.

Ongeacht de specifieke interpretatie gaat de normalisering van het gevangenisleven onvermijdelijk gepaard met zowel praktische als meer fundamentele of normatieve vraagstukken, waardoor het vatbaar is voor misinterpretatie of uitholling die de meerwaarde ervan in de praktijk volledig kan ondermijnen. De praktische moeilijkheden hebben niet alleen betrekking op een tekort aan middelen of personeel en veiligheidsoverwegingen, maar ook op het feit dat ons huidige gevangenisconcept er niet op gericht is om levensomstandigheden te creëren die zo veel mogelijk aansluiten bij die in de samenleving (zie ook SNACKEN, 2002: 136). Meer fundamenteel is het normaliseringsbeginsel op zichzelf paradoxaal, wat Sonja SNACKEN (2002: 152) vijftien jaar geleden al aangaf: *“ce qui nous ramène au paradoxe même de la prison, qui exclut les détenus de la société, mais qui, pour protéger cette société à long terme, doit précisément maintenir les contacts...”* Hierbij moet bovendien gewezen worden op het risico dat het normaliseringsbeginsel ingeschakeld kan worden als nieuwe legitimatie voor het gebruik van de gevangenisstraf, waarvoor het in geen geval bedoeld was.

Zonder inzicht in de achterliggende visie blijft het mogelijk om uiteenlopende beleidskeuzes te verantwoorden door naar het abstracte normaliseringsbeginsel te verwijzen. Zo zou bijvoorbeeld zowel het aanbieden van kwaliteitsvolle gezondheidszorg aan gedetineerden als het afschaffen van gratis gezondheidszorg in de gevangenis verantwoord kunnen worden in de naam van “normalisering”. Bovendien kunnen bepaalde maatregelen slechts als normaliserend beschouwd worden in een volledig genormaliseerde context. Het betalen van persoonlijke zorg kan bijvoorbeeld alleen als ook het loon genormaliseerd is. De consequente toepassing van het normaliseringsbeginsel binnen een welbepaalde context is dus slechts mogelijk wanneer er duidelijkheid bestaat over de interpretatie ervan binnen die context. Hetzelfde geldt voor de evaluatie van de mate waarin de nagestreefde doelen bereikt worden.

Met dit artikel wil ik een bijdrage leveren aan de theoretische inzichten rond het normaliseringsbeginsel die noodzakelijk zijn voor een consequente implementatie en evaluatie. Het artikel is opgebouwd uit drie delen. Het eerste deel schetst de opkomst van het idee van normalisering binnen de naoorlogse welvaartsstaat, waarbij de verschillende interpretaties van de twee grondleggers worden toegelicht. Vervolgens wordt een analytisch kader voorgesteld aan de hand waarvan de betekenis van de verschillende aspecten van het normaliseringsproces, en dus de interpretatie ervan, duidelijk wordt. Ten slotte wordt dit analytisch kader bij wijze van illustratie toegepast op de interpretatie van het normaliseringsbeginsel binnen de Belgische Basiswet van 12 januari 2005.

2. OPKOMST VAN HET NORMALISERINGSBEGINSEL BINNEN DE NAOORLOGSE WEL- VAARTSSTAAT

Het normaliseringsbeginsel werd voor het eerst geformuleerd binnen de context van de opkomende welvaartsstaat. De idee ontstond dat alle mensen dezelfde rechten zouden moeten hebben – verschillende bevolkingsgroepen zoals vrouwen en homoseksuelen begonnen hun rechten op te eisen – en dat hun levensomstandigheden zo normaal mogelijk zouden moeten zijn (GARLAND, 2001; NIRJE, 1985; WHITEHEAD, 1992). Meer specifiek beoogden de twee grondleggers van het normaliseringsbeginsel, de Zweedse jurist-filosoof Bengt NIRJE en de Duits-Amerikaanse psycholoog Wolf WOLFENSBERGER, normale levensomstandigheden voor personen met een verstandelijke beperking. Ondanks hun gemeenschappelijk uitgangspunt vertegenwoordigen Nirje en Wolfensberger twee erg verschillende interpretaties van het normaliseringsbeginsel.

In 1969 definieerde NIRJE het normaliseringsbeginsel als volgt: “*making available to all mentally retarded people patterns of life and conditions of everyday living which are as close as possible to the regular circumstances and ways of life of society*” (NIRJE, 1969, 1980: 33). Hij achtte dit beginsel noodzakelijk omdat de toekenning van formele rechten volgens hem niet zou volstaan om de levensomstandigheden van deze mensen werkelijk te verbeteren: “*Laws and legislative work cannot provide total answers as to problem solving and proper actions with regard to realization of human rights. These can only come into existence in the full cultural and human context.*” (NIRJE, 1985: 65). De normalisering van de levensomstandigheden moest tot inclusie in en participatie aan de samenleving leiden. Vanuit deze visie was normalisering dus expliciet een waardegeladen concept (BRONSTON, 1974; NIRJE, 1985).

In 1972 gaf WOLFENSBERGER het normaliseringsbeginsel een nieuwe invulling. Voor hem lag de focus van het normaliseringsbeginsel niet op de levensomstandigheden maar op de sociale rol van personen met een beperking. Het normaliseringsproces moest volgens WOLFENSBERGER gericht zijn op het valoriseren van deze sociale rol, “*because if a person’s social role were a societally valued one, then other desirable things would be accorded to that person almost automatically [...]*” (WOLFENSBERGER 2011a: 436). Hij stelde twee complementaire strategieën voor om personen met een beperking een gewaardeerde sociale rol te bezorgen. Ten eerste moest ernaar gestreefd worden om het anders-zijn van deze personen zo veel mogelijk te beperken en ten tweede moesten de heersende sociale waarden en percepties veranderen opdat deze personen niet langer als anders beschouwd zouden worden (WOLFENSBERGER, 2011a). Met deze nieuwe invulling gaf hij het concept een sterkere wetenschappelijke basis, en trachtte zo tegemoet te komen aan de onwetenschappelijkheid die hij als een van de grote tekortkomingen van NIRJE’s concept beschouwde (FLYNN & LEMAY, 1999). De inhoudelijke verschuiving weerspiegelde zich ook in de nieuwe term die hij verkoos boven de term normalisering, namelijk *social role valorization*. Volgens WOLFENSBERGER leidde de bedrieglijke eenvoud van de term *normalization* immers tot verwarring (WOLFENSBERGER, 2011a).

Het resultaat van WOLFENSBERGERS streven naar een zuiver wetenschappelijk begrip van normalisering, dat ontdaan was van elke ideologische invloed, was een sterke verenging van het concept. Daarbij deed hij zijn aandacht voor mensenrechten binnen deze context in zijn vroegere werk af als een vermenging van ideologie en empirie, iets wat hij in zijn latere werk net wilde vermijden (WOLFENSBERGER, 2011b). Deze wetenschappelijke onderbouwing was voor hem dan ook het grootste verschil tussen *social role valorization* en de onwetenschappelijke ideologieën die steunen op noties als empowerment, zelfbeschikking, democratie en mensenrechten (WOLFENSBERGER, 2011b).

De uiteenlopende interpretaties van het normaliseringsbeginsel leidden tot kritiek en misverstanden, zeker bij de vertaling van het theoretische beginsel naar de praktijk (CULHAM

& NIND, 2003; McCORD, 1982). De voornaamste kritiek op normalisering was dat er van personen met een beperking verwacht werd dat ze zich zouden aanpassen aan de maatschappelijke standaarden zonder dat daarbij rekening gehouden werd met individuele verschillen, wat eerder tot uitsluiting dan tot insluiting leidde (CULHAM & NIND, 2003). Hoewel deze kritieken voorbijgaan aan de uitgangspunten van beide grondleggers, hebben ze tot een verschuiving geleid in het woordgebruik waarbij normalisering plaats moest maken voor concepten als integratie, inclusie en participatie (CULHAM & NIND, 2003).

Binnen dezelfde naoorlogse maatschappelijke context ontstond ook de aandacht voor de rechten van gedetineerden. In 1973 werd bovendien een gelijkaardig idee van normalisering vastgelegd in de Europese gevangenisregels van de Raad van Europa: “[...] *The regime of the institution should seek to minimise any differences between prison life and life at liberty which tend to lessen the responsibility of the prisoners or the respect due to their dignity as human beings.*” Deze visie vloeide voort uit het streven naar een humanere gevangenisstraf: de gevangenisstraf moest beperkt blijven tot de loutere vrijheidsberoving zonder bijkomende strafverzwaring, of met de woorden die worden toegeschreven aan Alexander PATERSON: “*men go to prison as punishment, not for punishment*” (geciteerd in McCONVILLE, 2012: 3). In tegenstelling tot de doelgroep die NIRJE en WOLFENBERGER voor ogen hadden, worden gedetineerden echter steeds doelbewust buiten de samenleving geplaatst. De implementatie van het normaliseringsbeginsel binnen de gevangeniscontext brengt daardoor steeds een spanning met zich mee tussen doelbewuste exclusie en inclusie. Bovendien worden er met de uitvoering van de gevangenisstraf bepaalde doelen nagestreefd die de context bepalen waarbinnen het normaliseringsbeginsel geïnterpreteerd en geïmplementeerd moet worden.

Ondanks het inherente spanningsveld is het normaliseringsbeginsel steeds prominenter aanwezig in het gevangenisbeleid. Op het niveau van de Raad van Europa kwam het normaliseringsbeginsel uitdrukkelijk naar voren in de meest recente herziening van de Europese gevangenisregels: “*Life in prison shall approximate as closely as possible the positive aspects of life in the community*” (RAAD VAN EUROPA, 2006; VAN ZYL SMIT & SNACKEN, 2009). De Raad van Europa acht de normalisering van de gevangenisomstandigheden cruciaal in het licht van de bescherming van de menselijke waardigheid, het behoud van verantwoordelijkheid, de bevordering van de re-integratie en de beperking van detentieschade (RAAD VAN EUROPA, 2006). Bovendien wordt het gewicht van het beginsel steeds groter doordat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) er in zijn rechtspraak naar verwijst.

Twee arresten illustreren de groeiende invloed van deze ideeën treffend: HIRST vs. VK van 6 oktober 2005 en DICKSON vs. VK van 4 december 2007. Zowel in het arrest-HIRST als in het arrest-DICKSON werd het Verenigd Koninkrijk veroordeeld met verwijzing naar het normaliseringsbeginsel in de Europese gevangenisregels van 2006. In de eerste casus meende de heer HIRST, die in 1980 veroordeeld werd tot een levenslange gevangenisstraf, dat het ontzeggen van zijn stemrecht een schending uitmaakte van zijn fundamentele rechten. Het Britse Hof dat hierover oordeelde, wees zijn eis af omdat het meende dat “*By committing offences which by themselves or taken with any aggravating circumstances including the offender’s character and previous criminal record require a custodial sentence, such prisoners have forfeited the right to have a say in the way the country is governed for that period. There is more than one element to punishment than forcible detention. Removal from society means removal from the privileges of society, amongst which is the right to vote for one’s representative.*” Het EHRM sprak deze redenering uitdrukkelijk tegen en verwees hiervoor onder meer naar regel 64 van Europese gevangenisregels van 1987. Deze regel bepaalt dat de vrijheidsberoving volstaat als straf en dus niet verzwaard mag worden. Het enkele feit dat de persoon veroordeeld is, volstaat volgens het Hof niet om hem deze rechten te ontzeg-

gen. Daarom meent het dat de weigering van het stemrecht in deze zaak een schending uitmaakt van het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) (EHRM 6 oktober 2005, HIRST/VK).

Verwijzend naar bovenstaande redenering in het arrest-HIRST, veroordeelde het Europees Hof het Verenigd Koninkrijk twee jaar later opnieuw, deze keer voor de schending van artikel 8 van het EVRM. Dit arrest behandelt de zaak van de heer en mevrouw DICKSON, die elkaar leerden kennen in 1999 toen ze beiden gedetineerd waren. Het koppel trouwde in 2001. Omdat ze een kinderwens hadden maar mijnheer DICKSON ten vroegste in 2009 zou kunnen vrijkomen en mevrouw DICKSON op dat ogenblik al 51 jaar zou zijn, vroegen ze kunstmatige inseminatie aan. Op 28 mei 2003 werd dit verzoek geweigerd omdat: *“there would be legitimate public concern that the punitive and deterrent elements of your sentence of imprisonment were being circumvented if you were allowed to father a child by artificial insemination while in prison.”* Volgens het EHRM maakt deze weigering echter een schending uit van artikel 8 van het EVRM, waarbij het Hof bovendien verwijst naar het tweede, vijfde en zesde basisprincipe van de Europese gevangenisregels van 2006, die het normaliseringsbeginsel bevatten (EHRM 4 december 2007, DICKSON/VK).

3. INZICHT IN HET MULTIDIMENSIONALE KARAKTER VAN HET NORMALISERINGSBEGINSEL

Het is duidelijk dat het normaliseringsbeginsel binnen de gevangeniscontext als doel heeft om het gevangenisleven zo veel mogelijk in overeenstemming te brengen met het leven buiten de gevangenis. Zoals reeds aangegeven, blijft deze eenvoudige omschrijving echter zo abstract dat het op verschillende manieren geïnterpreteerd en geïmplementeerd kan worden afhankelijk van de achterliggende visie en de doelen van de strafuitvoering waarbinnen het vorm krijgt. Het normaliseringsbeginsel is bijvoorbeeld niet gericht op het binnenbrengen van drugs, geweld en werkloosheid in de gevangenis, hoewel veel gedetineerden hier vóór (en na) hun opsluiting, dus tijdens hun leven buiten de gevangenis, wel mee te maken krijgen. In de Europese gevangenisregels wordt dit in zekere mate geëxpliciteerd door te stellen dat de implementatie van het normaliseringsbeginsel ernaar streeft om de levensomstandigheden in de gevangenis zo veel mogelijk in overeenstemming te brengen met “[...] *the positive aspects of life in the community*” (RAAD VAN EUROPA, 2006, eigen onderlijning) – al blijft ook dit nog voor interpretatie vatbaar.

Enerzijds impliceert normalisering dus een zekere vorm van normering of zelfs disciplineren. Het feit dat gedetineerden de kans (zouden moeten) krijgen om te werken, te sporten, zich bij te scholen en deel te nemen aan therapie is immers niet alleen het gevolg van een mensenrechtelijke benadering maar toont ook impliciet wat de samenleving van haar burgers verwacht. Anderzijds kan normalisering ook sterk gericht zijn op de emancipatie van de individuele gedetineerde opdat hij als *rechtsburger* zou kunnen participeren aan het gemeenschapsleven (KELK, 2008: 15), waar de Basiswet bijvoorbeeld sterk op steunt. Deze spanning tussen normering en emancipatie wordt nog verscherpt doordat er in de hedendaagse “actieve” welvaartstaat steeds meer van burgers verwacht wordt dat ze actief hun verantwoordelijkheden opnemen, waarbij rechten steeds vaker verbonden worden aan plichten (VANDER LAENEN, VANDER BEKEN & BOUVERNE-DE BIE, 2012). Het doel om gedetineerden te “responsabiliseren” sluit hier dan ook goed bij aan. Sterker nog, in de context van de actieve welvaartstaat zou een doorgedreven toepassing van het normaliseringsbeginsel zelfs het principe van *less eligibility* kunnen binnenbrengen in de gevangenis (KAMINSKI, 2010). Dit principe houdt in dat de levensomstandigheden in de gevangenis slechter moeten zijn dan de slechtste in de vrije samenleving, en kan dus als het tegenovergestelde van normalisering beschouwd worden (KAMINSKI, 2010; SHEA, 2005). KAMINSKI (2010) wijst er echter op dat het

principe van *less eligibility* steeds meer ingeburgerd geraakt in de samenleving buiten de gevangenis, op het moment dat het leven in de gevangenis meer en meer “genormaliseerd” wordt.

Een belangrijke aanzet tot verdere operationalisering van het normaliseringsbeginsel werd gegeven door Sonja SNACKEN (2002). Vertrekkende van de operationalisering van het normaliseringsbeginsel door commissie-DUPONT in de voorbereidende werken van de Belgische Basiswet, beschrijft SNACKEN het normaliseringsbeginsel op twee niveaus: het individuele en het collectieve niveau. Normalisering op het individuele niveau is erop gericht om de gedetineerde te erkennen in zijn verschillende sociale rollen, wat onder meer tot uiting komt in de rechtspositie, het klachtrecht, het bezoekrecht en de overlegorganen. Op die manier moet tegemoet gekomen worden aan de detentieschade die veroorzaakt wordt door het proces dat GOFFMAN (1957) omschrijft als *mortification of the self*, waarbij de veelheid aan sociale rollen (echtgenoot, vader, werknemer...) wordt herleid tot één rol, namelijk de rol van gedetineerde. Het collectieve niveau beoogt een dienstverlening die gelijkwaardig is aan die in de vrije samenleving (SNACKEN, 2002).

Waar de operationalisering op twee niveaus uitgaat van een specifieke interpretatie van normalisering, is het theoretische kader dat hieronder wordt voorgesteld bedoeld als leidraad om een omvattend beeld te krijgen van elke (beleids)interpretatie van het normaliseringsbeginsel, dus ook buiten de Belgische context. Welke aspecten van het gevangenisleven concreet “genormaliseerd” worden en wat men met het normaliseringsproces wil bereiken, hangt grotendeels af van wat in een bepaalde context als norm of “normaal” wordt beschouwd. De manier waarop dit vervolgens in de gevangenis geconcretiseerd wordt, hangt op zijn beurt sterk af van de visie op de uitvoering van gevangenisstraf en de praktische mogelijkheden en beperkingen binnen de gevangenis. Een grondig begrip van de interpretatie en implementatie van het normaliseringsbeginsel vereist daarom steeds inzicht in de volgende aspecten: (1) het doel van het normaliseringsproces (2) de aspecten van het gevangenisleven die genormaliseerd worden en (3) het beoogde resultaat van het normaliseringsproces. Pas dan is het zinvol om het implementatieproces te bekijken.

3.1 Doel van het normaliseringsproces

De interpretatie van het normaliseringsbeginsel en de manier waarop het beginsel in de praktijk tot uiting komt, voor zover de praktische mogelijkheden en beperkingen van de gevangeniscontext het toelaten, hangen sterk af van het doel dat ermee wordt nagestreefd. Op basis van de uitgedrukte doelen, kan een onderscheid gemaakt worden tussen het intrinsieke en het instrumentele normaliseringsproces.

De intrinsieke benadering beschouwt de normalisering van de levensomstandigheden in de gevangenis op zichzelf als een waardevolle doelstelling. Gedetineerden behouden dan al hun rechten, behalve hun vrijheid van komen en gaan, omdat hun straf uitsluitend bestaat uit de vrijheidsberoving. Deze visie wordt onder meer verdedigd door Dan KAMINSKI en Constantijn KELK. Volgens KAMINSKI impliceert het gebruik van het normaliseringsbeginsel als fundamenteel beginsel van het gevangenisbeleid dat de rechten van gedetineerden beschermd moeten worden “*parce qu’ils ont en eux-même une valeur*” en dus zonder enig ander doel voor ogen (KAMINSKI, 2010: 208-209). Sterker nog, gedetineerden moeten hun rechten kunnen aanwenden als *forces d’opposition* (KAMINSKI, 2010: 204). Deze functie van de rechten wordt ondermijnd als ze worden ingeschakeld voor een ander doel, bijvoorbeeld revalidatie (KAMINSKI, 2010). KAMINSKI (2010) waarschuwt dan ook voor het gevaar dat schuilt in de formele toekenning van rechten die wel de schijn van een humane detentie hoog houden, maar niet werkelijk kunnen worden afgedwongen. Dezelfde logica vinden we terug in

KELK's verwijzing naar de *fopspeen-functie* van de rechten van gedetineerden (KELK, 2008: 42).

De instrumentele benadering, daarentegen, beschouwt de normalisering van de levensomstandigheden en het waarborgen van de rechten van gedetineerden als een middel om de doelen van de strafuitvoering te bereiken, zoals re-integratie, rehabilitatie, responsabilisering of recidivereductie. Zo kan ernaar gestreefd worden om het leven in de gevangenis zo veel mogelijk te laten overeenkomen met het leven buiten de gevangenis *opdat* de overgang van binnen naar buiten gemakkelijker zou verlopen. Hoewel de intrinsieke en instrumentele benaderingen dikwijls in één adem genoemd worden, zijn ze fundamenteel verschillend. Vanuit de tweede opvatting kunnen beperkingen van de rechten van gedetineerden immers gerechtvaardigd worden vanuit het streven naar rehabilitatie of re-integratie, zoals dat het geval kan zijn bij het opleggen van een specifieke behandeling. Deze beperkingen zijn niet te verantwoorden wanneer de bescherming van de rechten van gedetineerden als doel op zich wordt beschouwd.

Het normaliseringsbeginsel is in het penitentiaire beleid ingeschreven met een of meerdere doelen voor ogen. In het Europese gevangenisbeleid komen de volgende doelen tot uitdrukking: de detentieschade beperken en de re-integratie, de rehabilitatie en de responsabilisering van gedetineerden bevorderen. Een concreet voorbeeld van die instrumentele benadering vinden we terug in de Europese gevangenisregels van 2006 in verband met gevangenisarbeid. De gevangenisarbeid zou zo georganiseerd moeten worden dat deze zo veel mogelijk overeenkomt met de arbeid in de samenleving *met de bedoeling* om gedetineerden *voor te bereiden* op normale arbeidsomstandigheden (RAAD VAN EUROPA, 2006, regel 26.7). Deze regel vermeldt dus niet alleen het voorwerp van het normaliseringsproces maar ook het doel ervan.

Bij de instrumentele benadering moet een belangrijke kanttekening geplaatst worden. Beleidsdocumenten verbinden immers vaak uiteenlopende doelen aan het normaliseringsbeginsel die in de praktijk niet steeds verenigbaar zijn. Zo kan een gedetineerde weigeren om het systeem van de voorwaardelijke invrijheidsstelling te volgen om op die manier zijn persoonlijke autonomie te vergroten. Deze weigering zou de detentieschade kunnen beperken maar tegelijk de voorbereiding van de re-integratie kunnen ondermijnen. Zelfs binnen het kader van één welbepaald strafdoel kan het normaliseringsbeginsel op verschillende, bijna tegengestelde manieren tot uiting komen in de praktijk. Laten we ervan uitgaan dat de gevangenisstraf in belangrijke mate gericht is op de re-integratie van gedetineerden. Dan heeft het normaliseringsbeginsel als doel om de verschillen tussen het leven in de gevangenis en dat erbuiten te verkleinen om zo de re-integratie te vergemakkelijken. Een mogelijke manier om dit te realiseren is door de dagen in de gevangenis zo veel mogelijk te structureren als "normale werkdagen". Gedetineerden kunnen op die manier gewoon worden of blijven aan het werkritme dat ze na hun vrijlating geacht worden te volgen. Een andere manier is door gedetineerden dezelfde rechten als andere burgers te laten behouden, behalve het recht op vrijheid. Normalisering komt dan tot uiting vanuit een mensenrechtelijk perspectief, waarbij ervan uit wordt gegaan dat de detentieschade beperkt blijft door het respecteren van de mensenrechten en dat dit op zijn beurt de re-integratie bevordert (zie o.m. eindverslag van de commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", verder: eindverslag basiswet; VAN ZYL SMIT & SNACKEN, 2009). In het eerste voorbeeld krijgt het normaliseringsbeginsel een disciplinerend karakter, wat conflicteert met het emanciperende karakter in het tweede voorbeeld. Voor de consequente toepassing van het beginsel is het dus niet alleen cruciaal om het doel van het normaliseringsproces te expliciteren maar ook om het voorwerp en het beoogde resultaat van het proces vast te stellen met dit doel in het achterhoofd.

3.2 Voorwerp van het normaliseringsproces

Het voorwerp van het normaliseringsproces verwijst naar de concrete aspecten van het gevangenisleven die genormaliseerd (moeten) worden. Bekijken we het normaliseringsbegin-sel vanuit een beleidsperspectief of wetgevend perspectief, dan vinden we deze aspecten terug in de verschillende artikelen van de penitentiaire regelgeving, al dan niet in de vorm van rechten voor gedetineerden. In de Europese gevangenisregels van 1987 werd bijvoorbeeld bepaald dat gedetineerden op *normale* tijden moeten kunnen eten (regel 25.1) en dat ze nuttig werk moeten kunnen doen in arbeidsomstandigheden die zo veel mogelijk overeenkomen met die in de samenleving zodat ze *normale* werkdagen hebben (regels 71.3 en 72.1). De tijdstippen van de maaltijden en de werkomstandigheden zijn hier de aspecten van het gevangenisleven die genormaliseerd moeten worden. Die aspecten geven het normaliseringsproces dus een concreet voorwerp en worden, voor de consequente toepassing van het beginsel, best geselecteerd met het gewenste doel in het achterhoofd. Andere aspecten zijn bijvoorbeeld therapie, sociaal contact, slaappleaats, gezondheidszorg en ontspanningsactiviteiten. Elk van deze aspecten van het gevangenisleven kan op bepaalde punten in overeenstemming gebracht worden met het leven in de buitenwereld, al zal het op andere punten waarschijnlijk blijven verschillen van het gekozen equivalent in de buitenwereld.

Door te focussen op enkele concrete aspecten van het gevangenisleven mist dit beleids-perspectief echter belangrijke aspecten van de gehele gevangeniservaring die het leven in de gevangenis net zo fundamenteel verschillend maken van het leven buiten. Zo kunnen aspecten als aangenaam sociaal contact of vertrouwen in de huisgenoten niet worden vastgelegd in de vorm van rechten, waardoor ze geen neerslag vinden in internationale en nationale penitentiaire regelgeving en dus niet gevat worden door dit beleidsperspectief op het normaliseringsbegin-sel. Daarom is het belangrijk om steeds in het achterhoofd te houden dat een beleidsgerichte of wetgevende benadering slechts een partieel beeld schetst van wat de normalisering van het gevangenisleven zou kunnen zijn.

3.3 Vooropgesteld resultaat van het normaliseringsproces

Ten slotte krijgen we een grondiger inzicht in de interpretatie van het normaliseringsbegin-sel door het vooropgestelde resultaat te bekijken. Inzicht in het vooropgestelde resultaat is immers een voorwaarde om het werkelijke resultaat (dat door bv. veiligheidsoverwegingen en praktische bezwaren sterk kan verschillen van het vooropgestelde resultaat) te kunnen begrijpen of evalueren. Het is niet omdat het penitentiaire beleid de normalisering van de levensomstandigheden nastreeft dat het ook werkelijk de bedoeling is om de genoemde aspecten van het gevangenisleven volledig in overeenstemming te brengen met de buitenwereld. Rekening houdend met de specificiteit van de gevangeniscontext en de doelen van de gevangenisstraf kan het voorwerp van het normaliseringsproces zelden volledig gelijkgesteld worden met het equivalent in de buitenwereld en zal de normaliseringsgraad dus zelden 100% zijn. Hoewel het aannemelijk is dat veiligheidsbeperkingen het gevangenisleven steeds in belangrijke mate zullen blijven beïnvloeden, verhindert het vierde basisprincipe van de Europese gevangenisregels van 2006 dat een tekort aan middelen kan worden ingeroepen als argument tegen normalisering: *“Prison conditions that infringe prisoners’ human rights are not justified by lack of resources.”*

In verband met het vooropstellen van het resultaat van het normaliseringsproces zijn de volgende twee punten cruciaal. Ten eerste zal het leven in de gevangenis steeds verschillen van het leven in de buitenwereld doordat vrijheid nu net een fundamenteel aspect is van het leven buiten de gevangenis en doordat het strafdoel en de veiligheidsvoorschriften

een volledige gelijkstelling dikwijls onmogelijk of onwenselijk maken. Ten tweede gebeurt het vooropstellen van het gewenste resultaat steeds vanuit een bepaald normatief kader – nog los van de praktische beperkingen en veiligheidsoverwegingen – waardoor het slechts vanuit een welbepaald perspectief als “normaal” zal worden beschouwd. De normatieve en culturele overwegingen waarmee beleidsmakers dit referentiepunt vaststellen gaan daarbij grotendeels voorbij aan de individuele gewoonten van elke gedetineerde van vóór zijn opsluiting. In deze context verdedigt Sonja SNACKEN (2002) de opvatting dat sociale gelijkheid als referentiepunt gebruikt zou moeten worden, waardoor eerder naar een gemiddelde levensstandaard gestreefd zou moeten worden dan ongelijkheden te laten bestaan: *“Normalization then rather justifies guaranteeing all prisoners a good “average” standard of living rather than accepting extreme differences between prisoners”* (VAN ZYL SMIT & SNACKEN, 2009: 105). Dit wijst opnieuw op het subjectieve karakter van het normaliseringsproces. Het streven naar sociale gelijkheid gaat immers verder dan het streven naar levensomstandigheden die zo veel mogelijk overeenkomen met die in de samenleving. Toch kan sociale gelijkheid vanuit deze visie beschouwd worden als het vooropgestelde resultaat van het normaliseringsproces.

Een voor de hand liggend voorbeeld waarbij de vooropgestelde normaliseringsgraad niet 100% is, is het gebruik van internet (zie SMITH, 2012). Het is aannemelijk dat de penitentiaire administratie met de normalisering van het internetgebruik niet de volledige virtuele vrijheid tot doel heeft. Hierdoor zouden immers nieuwe strafbare feiten gepleegd kunnen worden vanuit de gevangenis, denk bijvoorbeeld aan het bezit of de verspreiding van kinderporno of het aansturen van een crimineel netwerk. Daarbij kunnen de restricties waaraan het internetgebruik in gevangenissen onderworpen is (bijvoorbeeld het aantal toegankelijke websites, de controle van het internetgedrag en de beperkte momenten waarop hiervan gebruik kan worden gemaakt) zo zwaar zijn dat ze de initiële normaliserende bedoeling ervan volledig ondermijnen. Hier botst de idee van normalisering dus op overwegingen als risicobeheersing en de bescherming van de maatschappij.

4. NORMALISERING ALS FUNDAMENTEEL BEGINSEL VAN DE BASISWET

Uit het voorgaande blijkt dat het onderscheiden en expliciteren van de doelen, de aspecten en de vooropgestelde resultaten nodig is om inzicht te krijgen in het normaliseringsproces dat op uiteenlopende en zelfs tegenstrijdige manieren geïnterpreteerd en geïmplementeerd kan worden. Voor een dieper inzicht in de interpretatie van het normaliseringsbeginsel binnen de specifieke context van het Belgische gevangenisbeleid, moet dus worden nagegaan met welk doel het normaliseringsproces is ingeschreven in het beleid, welke aspecten genormaliseerd moeten worden en wat het vooropgestelde resultaat van dit proces is. Die elementen kunnen worden onderscheiden in de verschillende beleidsdocumenten die het gevangenisbeleid vormgeven, zoals de Basiswet van 12 januari 2005, maar ook bijvoorbeeld in de visieteksten van de minister van Justitie en de jaarverslagen van het directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen (EPI), en voor de Vlaamse gevangenissen in het Strategisch plan van de Vlaamse Gemeenschap, het decreet betreffende de organisatie van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en de visieteksten van andere betrokken organisaties, zoals de Rode Antraciet, Anonieme Alcoholisten, Centra Geestelijke Gezondheidszorg, Centra voor Volwassenenonderwijs en de VDAB. Op die manier kan een volledig beeld geschetst worden van de interpretatie van het normaliseringsbeginsel binnen het Belgische gevangenisbeleid.

Omdat de analyse van al deze documenten te ver zou leiden in het kader van dit artikel, focus ik hier bij wijze van illustratie op de Basiswet van 12 januari 2005, waarvan zowel

de totstandkoming als de moeilijkheden met de implementatie, weliswaar cruciaal in deze context, elders uitgebreid beschreven zijn (zie o.m. eindverslag Basiswet; DAEMS, HERMANS, JANSSENS, MILLEN, ROBERT & SCHEIRS, 2015; DE SCHUTTER & KAMINSKI, 2002; ROBERT, 2007). Met deze wet kreeg het normaliseringsbeginsel een wettelijke basis.

4.1 Doel, aspecten en vooropgesteld resultaat volgens de Basiswet

De visie die ten grondslag ligt aan de Basiswet wordt uitgebreid toegelicht in de voorbereidende werken van de wet en meer bepaald in het eindverslag van de commissie “Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”. Het uitgangspunt van de wet is dat de vrijheidsstraf schadelijke gevolgen met zich meebrengt voor de gedetineerde en zijn omgeving (onder meer door het mortificatieproces dat GOFFMAN beschreef) die een toekomstgerichte strafuitvoering bemoeilijken (eindverslag Basiswet). Het beperken of voorkomen van deze detentieschade wordt dan ook beschouwd als noodzakelijke (maar onvoldoende) voorwaarde om de doelstellingen van de strafuitvoering – re-integratie, rehabilitatie en herstel – te kunnen verwezenlijken. Om die reden moeten de levensomstandigheden genormaliseerd worden en moet de rechtspositie van gedetineerden wettelijk worden vastgelegd. Op die manier linkt het schadebeperkingsbeginsel de doelstellingen van de strafuitvoering aan de rechtspositionele benadering van de Basiswet:

“Deze rechtspositionele benadering maakt zelf deel uit van – en wordt inhoudelijk nader uitgewerkt vanuit – een penitentiair concept volgens hetwelk het bestrijden van detentieschade, door toepassing van het normaliseringsbeginsel, als een conditio sine qua non wordt beschouwd.”(eindverslag Basiswet: 7, eigen onderlijning).

Meer specifiek wordt het normaliseringsbeginsel daarbij beschouwd als “*een vorm van een instrumenteel beginsel [...] ter operationalisering van het schadebeperkingsbeginsel*” (eindverslag Basiswet: 8). De Basiswet gaat dus uit van een instrumenteel normaliseringsproces maar door zijn sterke focus op afdwingbare rechten en de beperking van detentieschade sluit het toch ook nauw aan bij de intrinsieke benadering die normalisering als doel op zich beschouwt.

De doelstellingen van de strafuitvoering worden vanuit dezelfde visie ingevuld, waarvoor de interpretatie ervan verschilt van de gebruikelijke interpretatie van deze concepten. Bij de omschrijving van de re-integratiedoelstelling wordt toegelicht dat er bewust gekozen werd voor de neutrale term “re-integratie” en niet voor andere gangbare termen als resocialisatie of heropvoeding, omdat deze laatste te sterk gelinkt zijn met “*individuele (biologische, psychische of sociale) storingen of deficiënties*” (eindverslag Basiswet: 73). Bovendien wordt hierbij het belang benadrukt om enerzijds nauw aan te sluiten bij een uitgewerkte externe rechtspositieregeling (zoals voorwaardelijke invrijheidsstelling) en anderzijds om detentieschade te beperken en de “*wederopname in de vrije samenleving*” op een gepersonaliseerde manier voor te bereiden door een gedifferentieerd aanbod aan activiteiten en diensten (eindverslag Basiswet).

Naar die wederopname in de samenleving wordt opnieuw verwezen bij de omschrijving van het tweede doel, rehabilitatie. Dit moet “*toelaten dat de veroordeelde, waar dit mogelijk is, met zichzelf (zelfherstel), met de slachtoffers en met de samenleving in het reine kan komen met betrekking tot het onrecht dat door zijn misdrijf werd veroorzaakt*” (eindverslag Basiswet: 81). Dit houdt volgens het eindverslag in dat de penitentiaire administratie samen met de ruimere samenleving “*een sfeer [tot stand moet brengen] waarin de gedetineerde zowel ten aanzien van zichzelf als ten aanzien van de anderen, niet alleen in rechte maar ook*

daadwerkelijk beschouwd kan worden als iemand die de grondrechten van het actief burgerschap waardig is." (eindverslag Basiswet: 81). De hersteldoelstelling, ten slotte, wordt duidelijk verbonden aan de twee andere doelstellingen, en gaat uitdrukkelijk verder dan de financiële schadevergoeding aan de burgerlijke partij. Herstel impliceert in deze context dat de veroordeelde verantwoordelijkheid kan opnemen voor de gevolgen van zijn daden en dat er tegemoet gekomen wordt aan de noden van het slachtoffer (eindverslag Basiswet: 80).

De basisbeginselen waarop de wet steunt, zijn bovendien opgenomen in artikelen 4 tot en met 13 van de Basiswet. Voor de analyse van het normaliseringsbeginsel is vooral het zesde artikel cruciaal. De eerste paragraaf van dit artikel bepaalt dat de gedetineerde *"aan geen andere beperkingen van zijn politieke, burgerlijke, sociale, economische of culturele rechten [wordt] onderworpen dan deze die uit de strafrechtelijke veroordeling of uit de vrijheidsbenemende maatregel voortvloeien, deze die onlosmakelijk met de vrijheidsbeneming verbonden zijn en deze die door of krachtens de wet worden bepaald"* en de tweede paragraaf vult daarbij aan dat *"bij de uitvoering van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel [...] vermijdbare detentieschade voorkomen [dient] te worden"*. Dit zesde artikel focust dus niet op de normalisering van een specifiek aspect van het gevangenisleven, maar bepaalt dat de levensomstandigheden en de rechtspositie in het algemeen genormaliseerd moeten worden.

Zo is het meteen ook duidelijk dat het vooropgestelde resultaat van het normaliseringsproces hier twee componenten heeft. Enerzijds verwijst het artikel naar een rechtspositie waarbij alleen beperkingen van politieke, burgerlijke, sociale, economische of culturele rechten mogelijk zijn als die uit de strafrechtelijke veroordeling of vrijheidsbenemende maatregel voortvloeien, onlosmakelijk verbonden zijn met de vrijheidsbeneming of door of krachtens de wet worden bepaald. Anderzijds verwijst het naar levensomstandigheden die zo georganiseerd moeten worden dat vermijdbare detentieschade voorkomen wordt. Het normaliseringsproces streeft hier dus niet naar volledige overeenkomst met de buitenwereld. Naast de wettelijke beperkingen wordt de normalisering van de levensomstandigheden immers ook gelimiteerd door *"de beperkingen die onlosmakelijk met de vrijheidsbeneming verbonden zijn"* (art. 6§1 Basiswet), wat een rekbare omschrijving is en dus steeds vatbaar voor interpretatie. Hetzelfde kan gezegd worden van het begrip *"vermijdbare"* detentieschade – overigens ging het in het oorspronkelijke voorstel nog om *elke* vorm van detentieschade (art. 6§2 Basiswet; eindverslag Basiswet).

Naast het normaliseringsbeginsel bieden drie andere beginselen een houvast om het schadebeperkingsbeginsel verder te concretiseren: het respecterings-, responsabiliserings- en participatiebeginsel. Aangezien het normaliseringsbeginsel als operationalisering van het schadebeperkingsbeginsel wordt beschouwd, geven deze beginselen ook mee inhoud aan het normaliseringsproces. Het respecterings- en responsabiliseringsbeginsel vinden hun neerslag in het vijfde artikel van de Basiswet. Dit artikel bepaalt dat de psychosociale, fysieke en materiële omstandigheden in de gevangenis de waardigheid van de mens moeten eerbiedigen, het zelfrespect van gedetineerden moeten bevorderen en gedetineerden moeten aanspreken op hun individuele en sociale verantwoordelijkheid. Het doel van het normaliseringsproces is volgens dit artikel dus het eerbiedigen van de waardigheid, het behouden van zelfrespect en de responsabilisering van gedetineerden. Door louter naar deze abstracte concepten te verwijzen en ze niet te vertalen naar concrete aspecten of handelingen, biedt dit artikel echter weinig houvast voor het vooropstellen van het concrete resultaat van het normaliseringsproces.

Het participatiebeginsel vindt zijn neerslag in artikel 7 van de Basiswet. Dit artikel bepaalt dat er in elke gevangenis een klimaat van overleg moet worden nagestreefd en dat hiervoor overlegorganen moeten worden opgericht om gedetineerden inspraak te geven in *"aangelegenheden van gemeenschappelijk belang die voor hun medewerking in aanmerking*

komen" (art. 7 §1 Basiswet). Het gaat hierbij onder meer over de goederen van de kantine-lijst, de prijzen daarvan, de vormingsactiviteiten en de mogelijkheden van sportbeoefening (eindverslag Basiswet). Het participatiebeginsel heeft als doel om detentieschade te beperken door gedetineerden *"tot volwaardige gespreks- en overlegpartners te maken in het kader van de besluitvormingsprocessen die hen aanbelangen"* (eindverslag Basiswet). Hier is het vooropgestelde resultaat wel concreet gemaakt, met de oprichting van overlegorganen waarvan de samenstelling en werkwijze moet vastgesteld worden bij koninklijk besluit (art 7 §2 Basiswet).

Deze algemene beginselen geven de visie weer waarbinnen het normaliseringsbeginsel geïnterpreteerd moet worden. Daarbij wordt in het eindverslag gesteld dat het normaliseringsbeginsel er niet alleen toe strekt om situaties tot stand te brengen die zo veel mogelijk overeenkomen met die buiten, maar ook dat het betrekking heeft op de materiële en formele interne rechtspositie van gedetineerden, de externe rechtspositie en de werkomstandigheden van het personeel (eindverslag Basiswet). Aangezien de rechtspositie van de gedetineerden een uitdrukking is van het normaliseringsbeginsel, kan vervolgens voor elk recht dat in de Basiswet vermeld wordt, nagegaan worden met welk doel het genormaliseerd wordt en wat het vooropgesteld resultaat is, bijvoorbeeld voor de materiële levensomstandigheden (art. 41-47), de samenlevingsvoorwaarden (art. 48-52) en de contacten met de buitenwereld (art. 53-70). Elk van deze aspecten verdient op zichzelf een analyse, waar hier echter geen plaats voor is. De logische vraag bij de ruime, (overwegend) intrinsieke interpretatie van normalisering die uit de Basiswet blijkt, blijft echter in hoeverre deze ambitieuze plannen ook hebben geleid tot succesvolle implementatie in de gevangenispraktijk.

4.2 Gevangenispraktijk: "kan sporen van normalisering bevatten"

Al uit de voorbereiding van de Basiswet blijkt dat beleidsmakers zich bewust waren van de (te) grote reikwijdte van normalisering en zo pragmatisch waren om rekening te houden met wat haalbaar leek in de context van de bestaande Belgische gevangenissen. Ten eerste werden bepaalde aspecten die in het voorontwerp van de Basiswet nog bijzonder waardevol worden genoemd voor de normalisering van het gevangenisleven toch niet in de definitieve wet opgenomen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het recht op een individuele verblijfsruimte (art. 41 van het voorontwerp). Het geeft aan dat praktische en budgettaire overwegingen binnen de Belgische gevangeniscontext op een aantal punten sterker hebben doorgewogen dan de penitentiaire visie.

Ten tweede werd in het eindverslag van de Basiswet zelf al erkend dat *"zowel de letter als de geest van dit voorontwerp [...] nieuwe gegevens [zijn], die het gevangeniswezen confronteren met een nieuw te voeren beleid. Het kan niet anders dan dat de cultuur, de structuur, de beleidsvoering en de middelen niet aangepast zijn aan de nieuwe eisen van zorgvuldig en behoorlijk bestuur die in dit voorontwerp geïmpliceerd liggen."* Belangrijke aanpassingen op vlak van *"cultuur, structuur, beleidsvoering en middelen"* van de Belgische gevangenissen werden dus toen gezien als een fundamentele voorwaarde voor de succesvolle implementatie van het normaliseringsbeginsel. Dat die aanbeveling niet vertaald is geraakt naar de praktijk komt niet alleen door praktische moeilijkheden maar ook doordat er weinig over blijft van het positieve onthaal van deze principes bij de stemming van de wet. Meer fundamenteel is het daarom maar de vraag of de oorspronkelijke, brede doelstellingen nog effectief nagestreefd (kunnen) worden. De doelstellingen waartoe normalisering volgens de oorspronkelijke visie achter de Basiswet moest bijdragen zijn immers ruimer dan louter de verantwoordelijkheid van de gevangenis: zowel re-integratie als rehabilitatie en herstel worden opgevat als een gedeelde verantwoordelijkheid van gedetineerde, gevangenis en

samenleving. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat dit onmogelijk is zonder volledige herdenking van de huidige gevangenis.

Zonder deze noodzakelijke culturele en structurele aanpassingen blijven belangrijke aspecten van het gevangenisleven in grote mate verschillen van de buitenwereld, zelfs als de volledige gelijkstelling met de buitenwereld wordt nagestreefd. Een voorbeeld hiervan is de cursus “Nederlands voor anderstaligen” die in de gevangenis wordt aangeboden, vanuit de idee om gedetineerden volledig dezelfde les te geven als deelnemers buiten de gevangenis. De cursus wordt immers gegeven door leerkrachten die diezelfde cursus ook buiten de muren geven. Met andere woorden: het vooropgestelde resultaat van het normaliseringsproces voorziet voor dit aspect van het gevangenisleven in een volledige overeenkomst. Toch blijkt dit in de praktijk onmogelijk: er zijn uitsluitend mannelijke deelnemers, die bovendien hetzelfde gekleed zijn, er kan geen gebruik worden gemaakt van videofragmenten en er kan geen onderscheid gemaakt worden naar het cognitief niveau van de deelnemers, wat het lesgeven bemoeilijkt. Door het specifieke karakter van de gevangeniscontext kan de vooropgestelde normaliseringsgraad hier dus niet helemaal gehaald worden.

Bepaalde beperkingen die werden aangebracht aan het oorspronkelijke idee van normalisering om het te kunnen implementeren in de gevangenispraktijk zoals die vandaag bestaat, vormen dus een fundamentele belemmering om de doelstellingen te kunnen bereiken. Zo maakt het lage loon het bijvoorbeeld moeilijk of onmogelijk om schulden af te betalen of eventuele slachtoffers te vergoeden. Daarnaast zorgt de gebrekkige implementatie van aspecten die wel een plaats kregen in de definitieve wet voor onbedoelde strafverzwaring. Zo kan de verveling die veroorzaakt wordt door gebrek aan werk of andere activiteiten de straf bijvoorbeeld psychologisch zwaarder maken en kan het tijdsbesef hierdoor veranderen, wat bij vrijlating tot problemen kan leiden. Nogmaals blijkt dus, niet verrassend, dat binnen het bestaande Belgische gevangenisconcept de normalisering van specifieke aspecten van het gevangenisleven waarvan de normalisering haalbaar wordt geacht niet volstaat om de wettelijk bepaalde doelstellingen van het normaliseringsbeginsel te bereiken.

5. CONCLUSIE

Het is duidelijk dat de normalisering van de levensomstandigheden een complex proces is dat door zijn subjectieve karakter op uiteenlopende wijzen geïnterpreteerd en geïmplementeerd kan worden. Dit bleek al uit de verschillende interpretaties van de twee grondleggers van het normaliseringsbeginsel, maar werd nog duidelijker binnen de gevangeniscontext. Binnen deze context worden de interpretatie en implementatie van het normaliseringsbeginsel immers niet alleen gestuurd door de ideologische opvattingen over de gevangenisstraf maar ook door de praktische mogelijkheden en beperkingen binnen de gevangenis, zoals de veiligheidsoverwegingen en budgettaire beperkingen. Een consequente toepassing van het normaliseringsproces binnen een welbepaalde context vereist daarom ten eerste dat het doel van het normaliseringsproces binnen die context geëxpliciteerd wordt en ten tweede dat de aspecten die genormaliseerd moeten worden en het resultaat dat hierbij vooropgesteld wordt, worden vastgesteld met dat doel voor ogen.

Binnen de Belgische Basiswet is het doel van het normaliseringsproces duidelijk: de normalisering van de levensomstandigheden is erop gericht om de schadelijke gevolgen van de vrijheidsstraf te beperken – wat als voorwaarde wordt beschouwd om te kunnen werken aan de doelen van de uitvoering van de gevangenisstraf: re-integratie, rehabilitatie en herstel. Om de detentieschade werkelijk te kunnen beperken, en vervolgens aan de re-integratie te kunnen werken, is het dus noodzakelijk om alle aspecten van het normaliseringsproces en de bijhorende vooropgestelde resultaten vanuit deze filosofie vast te stellen. Alleen

door alle aspecten van de gevangenispraktijk consequent te normaliseren met het oog op de beperking van de detentieschade, kan dit doel ook effectief bereikt worden. “Normale” arbeidsroutines, bijvoorbeeld, zullen weinig bijdragen tot de beperking van detentieschade als de gehele gevangeniscontext door vele gedetineerden *de facto* wordt ervaren als zeer belastend voor hun persoonlijke veiligheid en gezondheid. De aspecten van het gevangenisleven die genormaliseerd moeten worden, zullen dan ook meer moeten inhouden dan de individuele rechten van gedetineerden en vereisen een meer fundamentele herdenking van het gevangeniswezen. De kleinschalige, in de maatschappij ingebedde transitiehuizen die de minister wil realiseren lijken alvast een stap in de goede richting. Al zal de meerwaarde hiervan ook afhangen van de manier waarop het concept wordt ingevuld. Een grondige herdenking zal dan ook tot stand moeten komen in samenspraak met alle betrokken actoren, waarbij in België de rol van de gemeenschappen en gewesten dus sterker op de voorgrond zal komen. Zoals NIRJE (1985: 65) bij de formulering van het normaliseringsbeginsel al aangaf, is de formele toekenning van rechten immers onvoldoende om de levensomstandigheden werkelijk te verbeteren, want deze rechten “*can only come into existence in the full cultural and human context.*”

REFERENTIES

- Resolutie A/RES/70/175, *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* van de Verenigde Naties (17 december 2015) – UN Nelson Mandela Rules.
- Resolutie (73)5, *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* van de Raad van Europa (19 januari 1973).
- Aanbeveling Rec(87)3, *on the European Prison Rules* van de Raad van Europa (12 februari 1987).
- Aanbeveling Rec(2006)2, *on the European Prison Rules* van de Raad van Europa (11 januari 2006).
- Basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.
- Eindverslag van de commissie «Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden», verslag namens de Commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent DECROLY en Tony VAN PARYS, *Parl. St. Kamer* 2000-01, nr. 50K1076/001.
- EHRM, HIRST vs. VK, 6 oktober 2005.
- EHRM, DICKSON vs. VK, 4 december 2007.
- Belga (5 juli 2015). *Koen GEENS is voor mini-gevangenis*. www.koengeens.be/news/2015/07/05/koen-geens-is-voor-mini-gevangenis.
- BRONSTON, W.G. (1974). “Concepts and Theory of Normalization”, presented to the Down’s Syndrome Congress, Milwaukee. Wisconsin, september 30.
- CULHAM A., & NIND, M. (2003). Deconstructing normalisation: clearing the way for inclusion. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 28(1), 65-78.
- DAEMS, T., HERMANS, C., JANSSENS, F., MILLEN, J., ROBERT, L., & SCHEIRS, V. (Eds.). (2015). *Quo vadis?: Tien jaar basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden*. Antwerpen: Maklu.
- Deredactie.be (9 januari 2017). *Transitiehuizen moeten gevangenen makkelijker doen reintegreren*. <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/videozone/programmas/journaal/2.48140?video=1.2862756>
- DE SCHUTTER, O. & KAMINSKI, D. (Eds.). *L’institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus*. Brussel: Bruylant.

- FLYNN, R.J., & LEMAY, R.A. (1999). Normalization and Social Role Valorization at a quarter-century: Evolution, impact, and renewal. In R.J. FLYNN & R.A. LEMAY (Eds.). *A Quarter-Century of Normalization and Social Role Valorization: Evolution and Impact* (pp. 3-13). Ottawa: University of Ottawa Press.
- GARLAND, D. (2001). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- GOFFMAN, E. (1957). "Characteristics of Total Institutions," in *Symposium on Preventive and Social Psychiatry*. Washington, D.C.: Walter Reed Army Institute of Research.
- KAMINSKI, D. (2010). Droits des détenus, normalisation et moindre éligibilité. *Criminologie*, 43(1), 199-226.
- KELK, C. (2008). *Nederlands detentierecht*. Deventer: Kluwer.
- MC CONVILLE, S. (2012). *The Use of Punishment*. Londen/New York: Routledge.
- MCCORD, W.T. (1982). From Theory to Reality: Obstacles To The Implementation Of The Normalization Principle In Human Services. *Mental Retardation*, 20(6), 247-253.
- NIRJE, B. (1969). The normalization principle and its human management implications. In R. KUGEL & W. WOLFENBERGER (Eds.). *Changing patterns in residential services for the mentally retarded* (pp. 179-195). Washington D.C.: President's Committee on Mental Retardation.
- NIRJE, B. (1980). The normalization principle. In R.J. FLYNN & K.E. NITSCH (Eds.). *Normalization, Social Integration and Community Services* (pp. 31-49). Baltimore: University Park Press.
- NIRJE, B. (1985). The Basis and Logic of the Normalization Principle. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 11(2), 65-68.
- ROBERT, L. (2007). Poreuze muren. Normalisering van de gevangenis in de vloeibare moderniteit. In T. DAEMS & L. ROBERT (Eds.). *Zygmunt Bauman. De schaduwzijde van de vloeibare moderniteit* (pp. 114-130). Den Haag: Boom Juridische uitgevers,
- SHEA, E. (2005). Les paradoxes de la normalisation du travail pénitentiaire en France et en Allemagne. *Déviance et Société*, 29(3), 349-365.
- SMITH, P.S. (2012). Imprisonment and Internet-Access. Human Rights, the Principle of Normalization and the Question of Prisoners Access to Digital Communications Technology. *Nordic Journal of Human Rights*, 30(4), 454-482.
- SNACKEN, S. (2002). 'Normalisation' dans les prisons: concept et défis. L'exemple de l'Avant-projet de loi pénitentiaire belge. In O. DE SCHUTTER & D. KAMINSKI (Eds.). *L'institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus* (pp. 133-152). Brussel: Bruylant.
- VANDER LAENEN, F., VANDER BEKEN T., & BOUVERNE-DE BIE, M. (2012). Strafrecht en welzijnswerk. In R. ROOSE, F. VANDER LAENEN, I. AERTSEN & L. VAN GARSSE (Eds.), *Handboek Forensische Welzijnswerk* (pp. 3-25). Gent: Academia Press.
- VAN ZYL SMIT D., & SNACKEN, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy – penology and human rights*. Oxford: Oxford University Press.
- WHITEHEAD, S. (1992). The social origins of normalisation. In H. BROWN & H. SMITH (Eds.), *Normalisation. A Reader for the Nineties* (pp.47-59). Londen: Routledge.
- WOLFENBERGER, W. (2011a). Social Role Valorization: A proposed New Term for the Principle of Normalization. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 49(6), 435-440.
- WOLFENBERGER, W. (2011b). Social Role Valorization and, or Versus, "Empowerment". *Intellectual and Developmental Disabilities*, 49(6), 469-476.